

LEONORA CHRISTINAS „JAMMERSMINDE“ SOM ETNOLOGISK KILDESKRIFT

Af MARGRETHE HALD

I Literaturen kan man lejlighedsvis finde spredte Træk og Ytringer, der giver Oplysninger vedrørende Tekstilarbejdet i svundne Tider; saaledes beskæftiger Folkevisen sig nu og da med Kvindernes Haandarbejde.

Det vilde imidlertid have været endnu mere interessant og nyttigt, om der fra Middelalderen eller Renaissancetiden havde været bevaret Lærebøger, der gav Anvisning paa, hvorledes de i Tiden almindelige Tekniker skulde udføres, men dette er, saa vidt jeg ved, ikke Tilfældet. Man har aabenbart lært disse Sysler af kyn-dige paarørende eller bekendte — altsaa ved direkte Overlevering; Datidens Skri-benter synes ikke at have fundet Grund til i større Omfang at tale om disse dagligdags Ting, hvorfor vi nu maa nøjes med at søge Oplysninger hist og her i Skrifter af forskellig Art.

Fra det 17. Aarh. har vi i Leonora Christinas „Jammersminde“ en værdifuld Kilde. De særegne Omstændigheder ved denne begavede Kongedatters langvarige Fangenskab (1663—85) førte med sig, at hun kom til at beskæftige sig med en Række beskedne Haandarbejder, som hun næppe vilde have faaet Tid til at tage op end sige skrive om, hvis hun havde levet sit Liv i Frihed. Gennem mange Aar fik Leonora Christina intet som helst overladt, som kunde tjene hende til Tidkort og Adspredelse, men takket være sin ukuelige Energi, sin store manuelle Dygtighed og sin aldeles geniale Evne til at øjne en Arbejdsmulighed, hvor andre intet ænsede, blev hun i Stand til at overvinde Ørkesløshed og Ensomhed.

Trods alle Forbud lykkedes det hende at komme i Besiddelse af en Synaal. Lidt Traad skaffede hun sig ved at oprævle et Taftbaand fra sin Nattrøje, og hermed broderede hun en Tid lang paa en lille Klud, hun tilfældigt ejede. En Dag spurgte Opsynskvinden, hvad det nu skulde blive til, naar Garnet slap op. Leonora svarede: „O, ieg faar nok noget att gjøre; skulle end Raffnene føre mig ded til, saa faar jeg ded“. Saa spurgte Kvinden Leonora, om hun kunde gøre noget „med en brøt Træskee“. „Maaskee weed I en?“ sagde Leonora. Da Kvinden havde leet et Tag, tog hun en Ske frem, som Bladet var knækket halvt af (Fig. 1). Da Leonora ikke maatte laane en Kniv, sagde hun: „Ac, kunde ieg faa et Stycke

Glas, saa wille ieg see, hwad ieg kunde giøre wed ded Stycke Skee-Skafft, mig til Nytte“. Kvinden ledte og fandt et Stykke Glasskaar, der var henkastet i en Dyngge Fejeskarn. „Med Glasset gjorde ieg aff Skeestumpen en Pind med toe Tacker, som ieg gjorde Baand paa, oc endnu er i Brug“, slutter Beretningen.

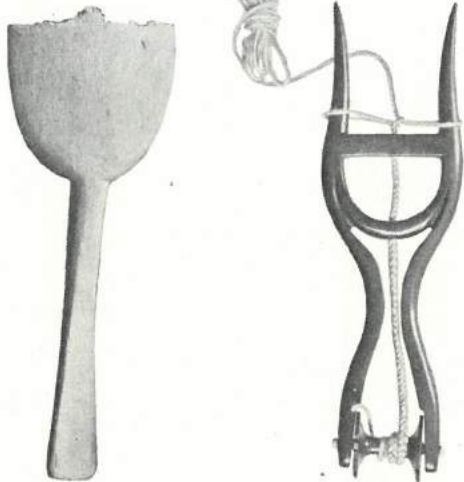

Fig. 1—2. „Nullestok“ fra Skaane, tilhører Baronesse S. de Plessen, Af en brækket Træske lavede Leonora Christina et lignende Redskab til Snorearbejde.

knægten sin nære Slægtning, idet denne i Tekstilkunsten har fundet sig et lille Biehværv. Tager man svære Snore eller Reb og arbejder efter samme Princip som med Nullestokken, faar man et stærkt og elastisk Tov (Fig. 4). Familieskabet rækker imidlertid videre ud, idet Arbejdsmetoden gaar igen ved den bekendte Traadrulle, der var almindeligt i Brug mellem Drengene for faa Aar siden, da det endnu var Skik at lege Hyphest og selv at lave sig en farvestraalende Hestetømme; men endnu før den moderne Industri skænkede os den fortræffelige Sytraad, opvundet paa de Trisser, som eger sig for Fremstilling af Legetømmer, var Ideen til denne Udformning af Apparatet tilstede i Folketekunsten. Dansk Folkemuseum ejer to lignende Redskaber, det ene er en Korkprop med et Hul igennem den lodrette Midte, det andet Stykke er af Horn (Fig. 5). Paa Korkproppen er i Stedet for Søm anvendt Knappenaale; dog — ogsaa dette Redskab har lidt fremmedartet ved sig —; Hornstykket har afgjort et mere „hjemmegroet“ Præg, Huldannelsen er her naturligt tilstede, og Tildannelsen er udført saaledes, at Overkanten danner fem Takker, hvorover Maskerne skal sidde.

Det Redskab, Leonora har dannet sig, har utvivlsomt været en *Snoregaffel* ogsaa kaldet en *Nullestok*; her vises to forskellige Eksemplarer, det ene stammende fra Skaane, det andet fra Als (Fig. 2—3). Det er et meget fordringsløst lille Apparat, der sikkert har haft større Udbredelse i Folketekunsten, i alt Fald kendes et Eksempel fra Estland. Arbejdet foregaar ved, at man fra et Garnnøgle slaar et Par Masker op omkring de to Tapper, Traaden føres hen over disse, Løkkerne trækkes over med en Naal el. lign., og der sidder to nye Masker paa Tapperne. Resultatet bliver en firsidet Snor.

Det er et fra Etnologien ikke ukendt Træk, at simple Redskaber anvendes til flere Formaal. Nullestokken har i Støvle-

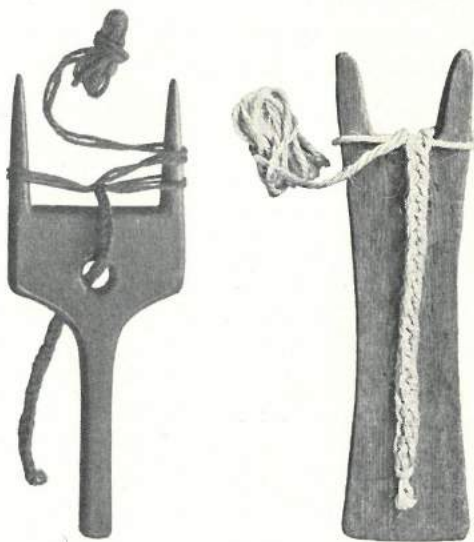

Fig. 3—4. „Nullestok“ fra Als, tilhører Fru Anna Hald Terkelsen. Støvleknægt anvendt til Snorefletning.

I et moderne Stormagasins Afdelinger for Børnearbejder træffer man uundgaaeligt det samme lille Redskab, og nu hedder det „Strikkekonen“. Det er Hornredskabet og Traadrullen om igen i ny og forbedret Udgave, idet de nu har faaet Form som en Dukke, og altsaa er egnet baade for Leg og Arbejde. En virkelig Udvidelse af Tekniken forekommer dog først ved Redskaber, der forhandles under Navnene: „Strikkerive“, „Strikkefix“ o. l.; principielt er de ens, idet de bestaar af to parallelt liggende Trælister, og heri sidder Tapper med regelmæssig Afstand, parvis over for hinanden. Her kan Arbejdet lægges til Rette i noget større Omfang, og det bestemmes af Listernes Længde og Tappernes Antal, hvor brede Stykker, der kan fremstilles. I England har man til Børnehøvearbejde et Redskab, som bestaar af en meget stor Træring, hvori er indsat en Mængde Tapper i Krans. Det Stof, man fremstiller derpaa, faar en stærk Lighed med alm. Rundstrikning, og den Maade, hvorpaa Arbejdet lægges an, minder om Metoden for en bestemt Type af Maskiner fra den moderne Trikotageindustri, hvor Maskerne ligeledes sidder i Krans over Tapper, og Traaden trækkes igennem med en en lille Krog med en Klap over. Arbejdet har da ogsaa nær Knytning til Strikning, fordi der arbejdes med een fortløbende Traad og med Masker, der holdes i Stilling af Redskabet, og Produkterne er i visse Tilfælde vanskelige at adskille fra hinanden. Det kunde nok have sin Interesse at undersøge dette nære Slægtskab nøjere, men hertil er det foreliggende Materiale endnu for sparsomt. Det er jo hyppigt saaledes, at de Tekniker, som aflejres i Almuen er meget gamle, men „Nullestokken“ er dog, saa vidt vides, ikke truffet i de arkæologiske Fund. Det egentlige Strikkearbejde, udført med Pinde, skal være relativt sent indført her i Norden, vistnok engang sidst i Middelalderen, og om der er nogen Forbindelse mellem de to Tekniker, bliver et Spørgsmaal, der foreløbig faar staa hen.

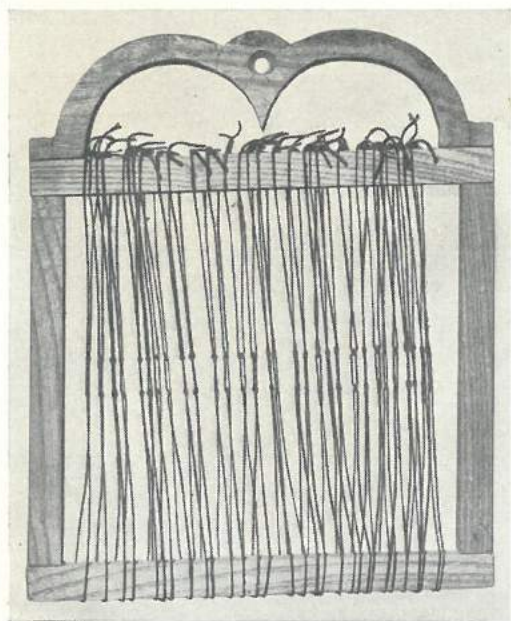

Fig. 6. Baandvæv med „Søller“ fra Als. Nationalmuseets 3. Afd. 1/4.

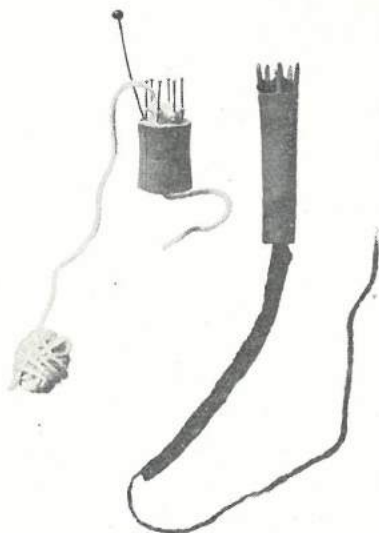

Fig. 5. Korkprop og Hornrør til Snorearbejde.

Om Fremstillingen af sin første Væv fortæller Leonora Christina følgende: „Ded Aar Pintz Aften (1664) loed Slosfoged sætte Maj Træer i mit inderste Fængsel saa wel som vde i ded anded

Rom. Aff de Greene brød ieg smaa Quiister, skaffwede Barcken aff med Glas, bløtte dem i Wand, lagde dem i Pærse vnder et Bræt, som Gulff-Skarnet bleff baarren vd paa, saa de bleffwe flade, satte dennem siden tilsammen oc gjorde en Wæffwe Kam der aff (En Vævekam, ogsaa kaldet et Rør, bestaar af en Række fine Spiler eller Tænder, som er lodret indsat mellem et Par Lister. I Mellemrummet mellem Tænderne indføres Tøjets Længdetraade, saa de faar regelmæssig Beliggenhed). Pær Kusk loed sig da offwertale att fly mig noget grofft Traa, som ieg brugte til Søller (Søller er nogle Stropper, som bindes saaledes, at de paa Midten faar et Øje, hvori Vævets Længdetraade indføres; man bliver derved i Stand til at hæve og sænke Traadene partivis, se Fig. 6). Silcket tog ieg aff miine ny Silcke Strymper, ieg war giffwen, oc gjorde deraff breede Baand. Den eene Bom war fastgiort wed Kackeloffnen, oc den anden gjorde ieg fast wed mit Liiff“.

Med den sidste Bemærkning røber Leonora sit Kendskab til en primitiv Arbejdsmaade, som før har været i Brug her i Norden. Den svenske Forfatterinde Marie Collin fortæller i en af sine Bøger, at „Kreaturvakterne“ i Helsingland, Halland og Smaaland i gamle Dage fordrev de ledige Timer paa Markerne med Baandvævning; de bandt Vævets ene Ende fast til en Træstamme, den anden omkring Livet paa sig selv. Metoden er praktisk, fordi man da kan regulere Traadenes Spænding alene ved en Bevægelse af Kroppen, men den egner sig kun for Fremstilling af Baand og smalle Stykker Stof. Mange primitive Folkeslag Jordan over arbejder endnu paa denne Maade, og her er sikkert Tale om et etnologisk Træk af stor Ælde.

Senere danner Leonora Christina sig et *Vævespjæld*; det er ligeledes en lille Baandvæv, men af noget anden Type end den foregaaende. Som Billedet (Fig. 8) viser, bestaar Vævespjældet af en tynd Træplade, der er udskåret saaledes, at der fremkommer en Række lodrette Spiler, hver forsynet med et Hul i Midten; hveranden Længdetraad trækkes i et Hul og hveranden i en Spalte mellem Tænderne. Vævespjældets Princip har været kendt i ægyptiske Væve — hos os er Redskabet, saa vidt det hidtil har kunnet oplyses, ikke truffet i de arkæologiske Fund. Dets Tilstedeværelse omtales fra Tyskland i 13.—14. Aarh. At det har været meget almindeligt i Danmark tæt op til vor Tid, fremgaar af de talrige Eksemplarer, der findes rundt om paa vore Museer; ofte er de meget omhyggeligt og fint forarbejdede og forsynede med Aarstal og Navnetræk o. l. Hyppigt har de været anvendt som Kærlighedsgaver.

Vil man nu i Dag søge Vævespjældets Efterkommere mellem vore moderne Haandarbejdsredskaber, gaar man heller ikke der forgæves. I Handelen findes en lle meget anvendt Barnevæv, hvori Kammen er dannet med Spiler og Huller, ganske som ved Vævespjældet, og nogle Væverammer, som i de senere Aar er kommet i Brug, er bygget over samme Ide.

Ogsaa Leonoras Tjenestepiger led under Uvirksomheden i Fængslet; en af dem, Karen Nels Daatter, „som er en Jyde oc en Bunde-Daatter“, er en Eftermiddag meget bedrøvet. Leonora fortæller herom: „... ieg spurte, hvad hender skade. Hun sagde: „O, ieg haffwer intet att gjøre, oc ieg maatte ingen Gierning tage med mig! Ieg lengis mig døe“. Ieg spurte, hvad Gierning hun kunde gjøre. „Spinde“, swarte hun, „er min meeste Giærning: ieg kand oc sye grofft oc binde noget“ „oc loed Christian (en Fange) os gjøre toe Handteene. Min war ickun

liden, men henders, som den burte. Ieg spant liided, twant ded til Traa. Hun spandt paa Haandteen en goed Deel. Christian flyde hender saa meget Hør, som hun begiærte, for Penge, bar en heel Krantz i siine Boxer tillige op til hender“. (En Hørkrans er en Samling Duske eller Dukker af tilberedt Hør, som er sammenknyttede paa en bestemt Maade, i en smuk Krans, parat til Spinding. Enkelte gamle Kvinder her i Landet kan endnu lave en Hørkrans).

Leonora taler gentagne Gange om Spinding paa Haandten, og Opsynskvinderne synes fortrolige med dette Arbejde. Haandtenen er et urgammelt Redskab, der stadig er i Brug adskillige Steder Jorden over. Det ældste kendte Eksempel hos os er en lille Ten, udskaaret af en Hasselgren, som er fundet i Hjortespringbaaden fra Als, dat. til ca. 200 Aar f. K. (Fig. 7).

Leonora Christinas Beretning giver os nu Sikkerhed for, at Haandtenen er almindelig kendt her i Landet saa sent som i Slutningen af det 17. Aarh. De mere udviklede Spinderedskaber maa imidlertid have vundet Indpas længe før den Tid. Den saakaldte Hjulrok eller Langrok, hvor Tenen blot er sat i Forbindelse med et stort Hjul, som skubbes med Haanden, menes indført allerede i Middelalderen — den har iøvrigt paa Færøerne holdt sig til vore Dage, og der er Færinger, der hævder, at Spinding paa Langrok havde Fordele, som gik tabt ved senere Redskaber.

Den egentlige Opfindelse af Træderokken, der bestod i, at Hjulrokken blev forsynet med en Trampeindretning, saa den kunde holdes igang med Foden, blev gjort i Braunschweig ca. 1530; en saa arbejdsfremmende Metode maa have haft alle Betingelser for ret hurtigt at brede sig til Nabolandene, men naar disse mere moderne Spindeapparater endnu ikke paa Leonoras Tid har formaaet at fortrænge den ældgamle Metode, har vi deri igen et Vidnesbyrd om, hvor sejt Traditionen holder sig i Live, og gamle Arbejdsformer bevares ved Siden af nye.

Det blev efterhaanden slet ikke saa faa Slags Haandarbejder, Leonora Christina dyrkede — hun udvider stadig sit Arbejdsfelt. Hun fortæller om en „Knøtte-Block“ og om, at hun „knøttede“ over en stor Knappenaal og nævner ogsaa en „Knøttenaal giort som en Næstenaal“ (Trækkenaal). Hendes Kniplebræt bestod af Poser fyldt med Sand, og Kniplestokkene lavede hun af Pinde — hermed slog hun Snore. Der blev ogsaa strikket i Fængslet — „at strikke“ omtaler hun under Udtrykkene „at binde“ eller „at læncke“. Paa en Hægle, bestaaende af Knappenaale bundet til en Pind blev alle Garnrester revet op for senere at bruges til at stoppe Huer med.

Det er imidlertid særlig i de første Fængselsaar, Leonora sysler med alle disse fattige Ting. Da Chr. den Femte i 1670 kom paa Tronen, fik hun dog visse Lempelser i sine Kaar, og den unge Dronning viste hende megen Godhed og sendte mange forskellige Gaver for at glæde og adsprede Leonora. Det hedder herom i „Jammersminde“: „Henders Maj. Dronningen var mig stetze naadig, sendte mig paa nye en stoer Mengde aff Silcke Orme til Tidsfordriff for hender att føde oc derris Spind Hs. Majt. att igjen sende. — — — Iomfruerne til Hoffwe sendte mig engang noget forwirret Silcke aff Orme-Silcket, de wille spinde aff oc icke wiste wel att omgaaes med; loed mig bede att reede ded“. En Tid arbejdede hun

Fig. 7.
Haandten af
Træ fra
Hjortespring
 $\frac{1}{4}$.

paa sit Iordetøj. Det var af Kattun; „wiht Tafft oc Traa“. Dronningen sendte ogsaa „Silcke oc Sølff med Begiæring att sye hender et Blomster, som war ritzet paa Pergament; sendte der hoes et anded Blomster, som war syed, paa ded ieg der aff kunde see, hurledis Arbeeded skulle være, som kaltist ded gylden Arbeed. Ieg haffde aldrig nogen Tiid tilforne syed aff ded Arbeed“. Senere hedder det: „Ieg syede samme Aar ett Bordtæcke med Flox-Silcke i ny aff mig optenckte Flammer, stafferte ded med Tafft oc Sølff Frantzere“. Paa Ovesholm i Skaane findes nu et Tæppe udført i Guldstikkeri, som har været anset for syet af Leonora — dette skal dog være højest usikkert, mere sandsynligt er det derimod, som Direktør O. Andrup har oplyst, at det broderede Portræt af Chr. IV, som findes paa Frederiksborg Slot, virkelig hidrører fra hendes Haand. Men hvor stor Interesse der end knytter sig til disse kostbare Broderier fra de senere Fængselsaar, saa er det ikke i særlig Grad dem, der tager Opmærksomheden fangen. Leonora har kun i eet Tilfælde komponeret Mønstret selv — ellers har de aabenbart paa det allernøjeste sluttet sig til de Haandarbejder, som andre fornemme Damer i Tiden udførte. Det usædvanlige ved hele denne Sag er, at en højt kultiveret, veloplært og forvænt Kvinde, som tilsyneladende har fuldt op af denne Verdens Goder, pludselig berøves disse, sættes i Fængsel — og her i sin fattige Tilværelse finder Trøst og Adspredelse ved at benytte Arbejdsformer og danne sig Redskaber, som Kvinder paa langt lavere Kulturtrin har opfundet eller dyrket op gennem Tider, som for længst er faret hen.

Det er hos en Kongedatter vi studerer Etnologi, og det er et Særsyn, at just hun fortæller om Tekniker, hvis Bevarelse ellers i overvejende Grad skyldes Almuen. Det er vel i det store og hele saaledes, at kostbare Sager, der indtager en Særstilling paa Grund af Skønhed eller udsøgt Materiale uvilkaarlig bliver værdsat og lettest bevarede, medens de fattigere Produkter faar den Lod ganske simpelt slides op eller kastes bort, og dog spiller disse beskedne Nyttegenstande, som skabtes for Dagliglivets Behov, den største Rolle til Belysning af det jævne Folks Liv og Virke; og for Forstaaelsen af Oldtidens Redskaber og Tekniker, kan Kendskabet til de gennem Tiderne overleverede Arbejdsmaader blive en uvurderlig Hjælp.

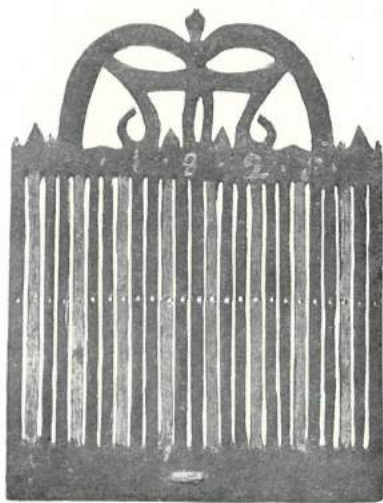

Fig. 8. Vævespæld fra Falster.
Nationalmuseets 3. Afd. Ca. $\frac{1}{4}$.